

آسیب‌شناسی ساختاری مدیریت توسعه شهری تهران با تاکید بر مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان

موسی کمانرودی کجوری* - دکترای جغرافیا و برنامه ریزی شهری، تهران، ایران.

Structural pathology of management and urban development: making appropriate Tehran spaces for the disabled

Abstract: Making appropriate urban spaces for the disabled that should be considered the most priority of urban management programs and actions. Despite significant policy and legislative actions of national and local urban management Tehran a long, medium and short- term plan run prospects for solid, sustainable and effective mechanisms of monitoring, controlling, evaluation and organization arrangements rerequire in making appropriate urban spaces for the disabled does not include completely. This study surveying the structural pathology-Management making appropriate buildings and public roads for disabled people in Tehran and a program executive at two levels and a few related variables and indicators. First level data to study Library and information in the second method with five case studies from field samples of buildings and public roads in areas of northern, central, south, east and west of Tehran has been collected. For statistical analysis, the quantitative and qualitative research methods were used simultaneously. Based on the findings of this study that focused on the structure and function of performance necessary to disperse the Tehran urban management making appropriate urban spaces for the disabled and does not require the development of participatory political structure based on the plural good governance. Reform the structure, processes, information and education, including general and specialized management solutions realization rules making appropriate urban spaces for the disabled in Tehran.

Key words: pathology, Tehran, urban management, the disabled, urban spaces making appropriate

چکیده

«مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان»، از اولویت دارترین برنامه‌ها و اقدامات مدیریت شهری محسوب می‌گردد. به‌رغم اقدامات سیاستگذاری و قانونگذاری قابل توجه ملی و محلی، مدیریت توسعه شهری تهران از یک برنامه بلندمدت، میان مدت و کوتاه مدت منسجم و پایدار و سازوکارهای «نظارتی»، «کنترلی»، «پایشی»، «ارزیابی» و «هماهنگی‌های سازمانی» کارآمد در زمینه مناسب سازی فضاهای شهری برای معلولان برخوردار نمی‌باشد. این پژوهش به «آسیب شناسی ساختاری - مدیریتی» مناسب سازی ساختمان‌های مسکونی - اداری و معابر عمومی برای معلولان در شهر تهران در دو سطح «برنامه‌ای» و «اجرایی» و در تعداد معدودی از متغیرها و شاخص‌های مربوط پرداخته است. اطلاعات سطح اول این پژوهش به «روش تحلیل و توصیفی» و با استناد به «مطالعات کتابخانه‌ای» و اطلاعات سطح دوم، با «مطالعات میدانی» پنج مورد از نمونه ساختمان‌های مسکونی - اداری و معابر عمومی واقع در حوزه‌های شمالی، مرکزی، جنوبی، شرقی و غربی شهر تهران، جمع‌آوری شده است. برای تحلیل اطلاعات این پژوهش از «روش کمی» و «روش کیفی» بطور همزمان استفاده شده است. بر اساس یافته‌های این پژوهش، ساختار متمرکز بخشی و عملکرد متفرق مدیریت توسعه شهری تهران کارایی لازم مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان را ندارد و مستلزم توسعه ساختار سیاسی متکثر مشارکتی مبتنی بر «حکمرانی خوب شهری» است. اصلاح ساختارها، فرایندها، اطلاع‌رسانی و آموزش عمومی و تخصصی از جمله راهکارهای مدیریتی تحقق ضوابط و مقررات مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان در شهر تهران است. **واژگان کلیدی:** آسیب‌شناسی، مدیریت شهری، شهر تهران، معلولان، مناسب‌سازی فضاهای شهری.

مقدمه

عمومی سازمان ملل متحد» به عنوان «دهه سازمان ملل متحد برای معلولان» نامیده شد و اقداماتی توسط کشورهای در حال توسعه با همکاری سازمان ملل متحد و سازمان‌های غیر دولتی بین‌المللی در زمینه پیشگیری از معلولیت، توانبخشی و برابری فرصت‌ها انجام پذیرفته است. در این سال، مرکز توسعه اجتماعی و امور بشر دوستانه اداره امور اقتصادی و اجتماعی بین‌المللی دبیرخانه سازمان ملل متحد به عنوان مرکز هماهنگی و نظارت بر اجرای «برنامه اقدام جهانی برای معلولان» که طی «قطعنامه ۳۷/۵۳» در سوم دسامبر ۱۹۸۲ در اجلاس عمومی سازمان ملل متحد به تصویب رسیده بود، تعیین گردید.

در «بند ۱» برنامه اقدام جهانی برای معلولان آمده که هدف آن برنامه این است که معیارهای مؤثر پیشگیری از معلولیت، توانبخشی و تحقق هدف‌های مشارکت کامل افراد معلول را در زندگی اجتماعی، توسعه کشور و نیز برابری حقوق آنان ترویج دهد. بر اساس «بند ۸۷» آن برنامه، دولت‌ها مسئولیت نهایی اجرای آن را بر عهده دارند. در این بند تصریح شده است که برنامه‌های بلندمدت باید در سطح ملی آغاز شوند تا اهداف برنامه‌های اقدام جهانی برآورده شود. در «بند ۱۱۴» آن برنامه آمده است: «به افراد معلول باید اطمینان داده شود که دسترسی آنان به تمام ساختمان‌های عمومی و تسهیلات جدید، مجموعه‌های مسکونی همگانی و شبکه‌های حمل و نقل مسیر است. همچنین معیارهایی باید اختیار شود که در صورت لزوم، امکان دسترسی معلولان به ساختمان‌ها و تسهیلات عمومی موجود، مجموعه‌های مسکونی و حمل و نقل فراهم شود.» بندهای ۱۴۸ الی ۱۵۴ آن برنامه مشخصاً در خصوص اطلاعات و آموزش عمومی است؛ بدین معنی که کشورهای عضو باید برنامه‌های اطلاعات عمومی جامعی را در زمینه حقوق، مشارکت و نیازهای برآورد نشده معلولان تدوین نمایند که همه افراد، از جمله عامه مردم را در برگیرد.

کنوانسیون ۵۰ ماده‌ای «حقوق افراد کم‌توان» که در تاریخ ۱۳ دسامبر ۲۰۰۶ در صحن علنی مجمع عمومی سازمان ملل با اکثریت آراء به تصویب رسید و در تاریخ ۳۰ مارس ۲۰۰۷ به کشورها اعلام گردید، دستاورد جدید

در خصوص واژه «معلولیت»، تعاریف مختلفی ارائه شده است. «سازمان بهداشت جهانی» در سال ۱۹۸۱ معلولیت را «وجود اختلال در رابطه بین فرد و محیط»، تعریف کرده است. معلولیت عبارت از عارضه‌ای که بر اثر ضعف یا اختلال در سیستم حسی و حرکتی ایجاد می‌شود و موجب اختلال در جابجائی و برقراری ارتباط با محیط می‌گردد نیز، تعریف شده است. بطور کلی معلولیت را می‌توان یکی و یا ترکیبی از نارسائی‌ها و ناتوانی‌های جسمی، ذهنی، و روانی؛ و معلول را فردی که برای انجام امور زندگی خود نیازمند کمک دیگران، استفاده از ابزار و تجهیزات و مراقبت ویژه می‌باشد تلقی نمود. بر اساس «تبصره ماده قانون جامع حمایت از معلولان»، معلول به افرادی اطلاق می‌گردد که به تشخیص کمیسیون پزشکی سازمان بهزیستی بر اثر ضایعه جسمی، ذهنی، روانی، و یا توأم، اختلال مستمر در سلامت و کارایی عمومی وی ایجاد گردد، بطوری که موجب کاهش استقلال فرد در زمینه‌های اجتماعی و اقتصادی شود (مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۳). ناتوانی و معلولیت غالباً مترادف با هم بکار می‌روند؛ با این تفاوت که ناتوانی همیشه ایجاد معلولیت نمی‌کند، ولی در مجاورت هر نوع معلولیت، نشانه‌هایی از ناتوانی و ضعف به چشم می‌خورد. سازمان بهداشت جهانی، «توانبخشی» را اولین پاسخ به ناتوانی و معلولیت تعریف کرده است که به سه مرحله «توانبخشی پزشکی»، «توانبخشی حرفه‌ای» و «توانبخشی اجتماعی» قابل تقسیم است. یکی از مواردی که در توانبخشی اجتماعی مورد بررسی قرار می‌گیرد، مناسب‌سازی اماکن شخصی و اجتماعی و ابزار فرد معلول برای کم‌کردن مشکلات روزمره اوست. مناسب‌سازی محیط برای معلولان، اصلاح محیط و تدارک تجهیزات مورد نیاز به گونه‌ای است که افراد معلول قادر باشند آزادانه و بدون احساس خطر در محیط پیرامون خود فعالیت نموده و از تسهیلات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی و خدماتی با حفظ استقلال فردی لازم بهره‌مند شوند (بابائی اهری، ۱۳۷۳، ص ۱۹).

با اعلام سال ۱۹۸۱ به عنوان «سال بین‌المللی معلولان»، دهه ۹۳-۱۹۸۳ با تصویب در «سی و هفتمین اجلاس

فعالان و طرفداران جنبش حقوق معلولان به شمار می‌آید. این کنوانسیون تنها کنوانسیون می‌باشد که در نخستین روز به امضاء نمایندگان بیش از ۸۰ کشور جهان رسیده است.

در «بندج ماده ۱۹۳» قانون «برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور» و آئین‌نامه اجرائی آن تأکید شده بود که مناسب‌سازی اماکن عمومی و خصوصی در طول آن برنامه صورت پذیرد (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۲، ص ۲۷۲). در «ماده ۲ قانون جامع حمایت از حقوق معلولان» و تبصره‌های آن به ضرورت مناسب‌سازی محیط برای معلولان و وظایف ارگان‌های مختلف در این زمینه تأکید شده است. طبق تبصره آن ماده، وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها و مؤسسات و شرکت‌های دولتی و نهادهای عمومی و انقلابی موظفند جهت دسترسی و بهره‌مندی معلولان، ساختمان‌ها و اماکن عمومی، ورزشی، تفریحی، معابر و وسایل خدماتی موجود را در چارچوب بودجه‌های مصوب سالانه خود مناسب‌سازی نمایند. بر اساس تبصره ۲ این ماده، شهرداری‌ها موظفند از صدور پروانه‌احداث و پایان‌کار برای آن تعداد از ساختمان‌ها و اماکن عمومی و معابری که استانداردهای تخصصی مربوط به معلولان را رعایت نکرده باشند، خودداری نمایند.

در بخش «راهبردهای طرح راهبردی- ساختاری (جامع) شهر تهران»، ضمن تأکید بر توجه برنامه‌ها و طرح‌های شهری تهران به مشکلات کم‌توانان و ناتوانان جسمی و حرکتی، شهرداری تهران موظف شده است در یک برنامه‌زمانی میان‌مدت با همکاری نهاد طرح‌های توسعه‌شهری تهران نسبت به تهیه طرح موضوعی «ساماندهی و مناسب‌سازی شهر تهران برای حرکت جانبازان و معلولان» اقدام نماید (شورای عالی شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۸۶). شورای اسلامی شهر تهران با تصویب ماده واحده‌ای در تاریخ ۱۳۸۴/۴/۱۴ شهرداری تهران را موظف نموده است تا حداکثر ظرف مدت دو سال نسبت به انجام مواردی در خصوص مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان اقدام نماید. شهردار تهران با ابلاغ آن مصوبه شورای اسلامی شهر تهران به شهرداری تهران، کلیه واحدهای ستادی و اجرایی

شهرداری را موظف نمود که در دو فاز اجرایی تا پایان سال ۱۳۸۴ و ۱۳۸۵ اقدامات اجرایی مشخصی را به منظور مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان و جانبازان به انجام برسانند. در پی تصویب و ابلاغ این مصوبه‌ها، «ستاد مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان جسمی و حرکتی» در شهرداری تهران تشکیل شد و اقدامات سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و نظارتی متعددی را در این خصوص به عمل آورده است.

به‌رغم تمام این تلاش‌ها، در لایحه برنامه پنج‌ساله شهرداری تهران (۹۲-۱۳۸۸) توجه کافی به اقدامات برنامه‌ریزی شهرداری تهران در موضوع مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان به عمل نیامد؛ بطوری‌که فقط در ذیل ماده ۵۲ آن لایحه، شهرداری تهران موظف شده است در راستای بهینه‌سازی جریان ترافیک از طریق اعمال مدیریت ترافیک و ارتقای ایمنی سیستم حمل و نقل شهری و افزایش اعتماد و اطمینان شهروندان به وسایل نقلیه عمومی در طول دوره‌زمانی آن برنامه، نسبت به موارد مختلف، از جمله «مناسب‌سازی سیستم حمل و نقل و ترافیک جهت استفاده معلولان و جانبازان» اقدام نماید (شهرداری تهران، ۱۳۸۷، ص ۶۹).

این مقاله بر آن است تا با آسیب‌شناسی ساختاری مدیریت شهری در مناسب‌سازی فضاهای مسکونی- اداری و معابر عمومی شهر تهران برای معلولان، پیشنهادات اصلاحی مشخصی برای بهبود نارسائی‌های ساختاری مدیریت مربوط ارائه نماید. از این رو، این پژوهش در راستای پاسخگویی به سئوالات سه‌گانه زیر طراحی شده است:

- ۱- «مدیریت توسعه شهری تهران برای مناسب‌سازی فضاهای مسکونی- اداری و معابر عمومی برای معلولان چه اقداماتی انجام داده است؟»؛
 - ۲- «آسیب‌های ساختار مدیریتی مناسب‌سازی فضاهای مسکونی- اداری و معابر عمومی برای معلولان در شهر تهران چیست؟»؛
 - ۳- «برای بهبود مدیریت مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان چه اقدامات ساختاری را می‌توان انجام داد؟»
- این پژوهش بر این فرض استوار است که تحولات

سرعت رشد تحولات مدیریت شهری جوامع پیشرفته، تحولات مدیریت شهری در ایران به ساختار متمرکز دولتی و بخشی منتهی شد. ساختار مدیریت شهری ایران به رغم شکل‌گیری «شوراهای اسلامی شهر»، فاقد ویژگی‌های یک مدیریت محلی مشارکتی و مردم‌سالار، تنگناها و نارسائی‌های عمده قانونی، ساختاری و عملکردی است (کمانرودی کجوری، ۱۳۸۴). بر اساس این پژوهش، اگرچه تاکنون تلاش‌های مدیریتی و کارشناسی شایان توجه‌ای در سطح برنامه‌ریزی راهبردی و اجرایی شهر تهران انجام پذیرفت، اما این اقدامات به برنامه‌ریزی‌های هماهنگ میان مدت و کوتاه‌مدت، اجرا، مناسب‌سازی فراگیر فضاهای شهری و توانبخشی معلولان در استفاده عادلانه و برابر از فضاها و امکانات شهری منتهی نگشته است. این پژوهش بر این رویکرد استوار است که ضرورت عبور از بحران‌های ساختاری نظام مدیریت شهری ایران (تهران) حرکت به سوی ساختار مشارکتی از طریق کاهش نقش متمرکز دولت و توسعه مدیریت یکپارچه شهری و مدیریت سیاسی متکثر مبتنی بر (حکمرانی خوب شهری)^۱ است.

از بین فضاهای مسکونی - اداری و معابر عمومی و ضوابط و مقررات ملاک عمل مناسب‌سازی مربوط برای معلولان، ۶ خرده‌فضا و ۱۵ ضابطه در این پژوهش به عنوان متغیرها و شاخص‌های ارزیابی وضع موجود و عملکرد مدیریت اجرایی مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان مورد استفاده قرار گرفته‌اند. برای جمع‌آوری اطلاعات این پژوهش، از «روش ترکیبی کتابخانه‌ای و میدانی» (پرسشنامه، مصاحبه، مشاهده، اندازه‌گیری) استفاده شده است. روش کتابخانه‌ای بیشتر برای جمع‌آوری اطلاعات مبانی و سوابق و روش میدانی برای آشنایی با نظرات کارشناسان و مدیران اجرایی و ارزیابی فنی اجرای ضوابط و مقررات مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان در نمونه‌های مورد بررسی و شناخت وضع موجود و عملکرد مدیریت شهری تهران بکارگرفته شده است. در تحلیل اطلاعات این پژوهش از روش تحلیل همزمان کمی و کیفی استفاده شده است (جدول شماره ۱).

ساختاری مدیریت توسعه شهری تهران در چند دهه اخیر به شکل‌گیری «مدیریت یکپارچه محلی» منتهی نگردید و نارسایی‌های سطوح برنامه‌ریزی‌های راهبردی و اجرایی ناشی از آن، موجب شد که برنامه‌ریزی محلی در تهران بیشتر بصورت بخشی و کوتاه‌مدت انجام پذیرد. به همین دلیل، برنامه‌ریزی‌ها و امور اجرایی مدیریت شهری تهران، از جمله برنامه‌ریزی و مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان به سهولت و مطلوب محقق نمی‌گردد؛ بطوری که مدیریت شهری تهران از یک برنامه‌اجرایی میان‌مدت و کوتاه‌مدت منسجم و پایدار از یکسو و سازوکار کارآمد نظارتی، کنترلی، پایش و ارزیابی عملکرد نیز از سوی دیگر برخوردار نمی‌باشد. جهت کسب بخشی از اطلاعات این مقاله، از نتایج پروژه مطالعاتی‌ای که بصورت امانی و با نظارت نگارنده مقاله با عنوان «بررسی میزان تحقق ضوابط و مقررات مناسب‌سازی محیط شهری برای معلولین در شهر تهران» در مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران در سال ۱۳۸۸ به اتمام رسید، استفاده شده است.

روش پژوهش

ابعاد مختلف فرایند مدیریت، یعنی «برنامه‌ریزی، سازماندهی، فرماندهی، هماهنگی و نظارت» (فرنج و ساورد، ۱۳۷۱، ص ۳۷۸) را می‌توان بطور کلی به دو بخش «برنامه‌ریزی» و «اجرا» تقسیم نمود. برنامه‌ریزی را بسته به «موضوع»، «هدف» و «مقیاس» می‌توان به دو سطح «راهبردی» و «اجرایی» تقسیم کرد. به عبارت دیگر، فرایند مدیریت را می‌توان به سه مرحله برنامه‌ریزی راهبردی (هدف‌گذاری‌ها و سیاست‌گذاری‌های کلان و دراز مدت)، برنامه‌ریزی اجرایی و اجرا تقسیم نمود. از نگاه مدیریت راهبردی، ارتباط و تعامل نظام‌وار هر یک از مراحل سه‌گانه برنامه‌ریزی راهبردی، اجرایی و اجرا ضروری است.

مدیریت شهری و ابعاد آن

مدیریت شهری به عنوان یکی از شاخه‌های مدیریت، فرایند برنامه‌ریزی و اداره شهر در راستای دستیابی به اهداف جامع توسعه شهری است. بر خلاف سنخ و

جدول ۱. متغیرها و شاخص‌های پژوهش آسیب‌شناسی ساختاری- مدیریتی مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان؛ مأخذ: نگارنده مقاله.

محدودیت‌ها	شاخص‌ها (ضوابط و مقررات)	متغیرها	
		اصلی	فرعی
ورود به ساختمان تردد در راهرو	ورودی ساختمان دارای سطح شیب‌دار باشد.	ورودی ساختمان	فضاهای مسکونی و اداری
	ورودی ساختمان فاقد آستانه باشد.	راهرو	
	درکنار راهرو، میله‌کمی نصب شده باشد.	راه‌پله و سطوح شیب‌دار	
	کناره سطح شیب‌دار دارای لبه محافظ با رنگ متضاد باشد.	بالابر	
	جنس کف سطح شیب‌دار غیرلغزنده، صاف و سخت باشد.	پارکینگ	
میلهدستگرد در دو طرف رمپ و راه‌پله بصورت ممتد نصب شده باشد.	پارکینگ به آسانسور دسترسی داشته باشد.		
استفاده از راه‌پله و سطوح شیب‌دار	استفاده از بالابر		
خط بریل درکنار دکمه‌های آسانسور در داخل و خارج اتاقک نصب شده باشد.	پارکینگ به خودرو معلولان در ساختمان تخصیص داده شده باشد.		
استفاده از پارکینگ	پارکینگ به آسانسور دسترسی داشته باشد.		
تردد در سواره‌رو و پیاده‌رو	پل ارتباطی بین ارتباط سواره‌رو با پیاده‌رو نصب شده باشد.	سواره‌رو و پیاده‌رو	معايير عمومی
	پل ارتباطی و پیاده‌رو هم‌سطح باشد و یا سطح شیب‌دار ایجاد شده باشد.		
	محل ارتباط پیاده‌رو با سواره‌رو دارای علائم حسی برای معلولان باشد.		
	درکناره‌های عرضی پل ارتباطی، تعبیه لبه مخصوص به ارتفاع حداقل ۵ سانتی‌متر با رنگ متضاد با محیط الزامی است.		
	مسیر خط‌کشی عابر پیاده، فاقد جدول و جزیره‌های وسط خیابان باشد.		

مدیریت شهری

دو فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۲۵ بهار و تابستان ۱۳۸۹
No.25 Spring & Summer

۱۰۳

این پژوهش در دو «سطح برنامه‌ای و اجرایی» اجرایی سازمان شهرداری تهران (حوزه معاونت فنی و مناسب‌سازی فضاهای مسکونی - اداری و معابر عمومی در شهر تهران انجام شده است: در سطح اول؛ ساختارها، فرایندها، ضوابط و مقررات، برنامه‌ها و دستورالعمل‌ها، و در سطح دوم؛ اجرای ضوابط و مقررات و مناسب‌سازی فضاهای مسکونی - اداری و معابر عمومی مورد بررسی قرار گرفته است: - اطلاعات سطح اول پژوهش از کلیه واحدهای ستادی و

عمرانی، حمل و نقل و ترافیک، شهرسازی و معماری، تحقیقات و برنامه‌ریزی توسعه شهری، شهرداری‌های مناطق) و - اطلاعات سطح دوم با مطالعات میدانی ۵ مورد از فضاهای مسکونی - اداری و معابر عمومی نمونه‌ی واقع در حوزه شمالی (منطقه ۱)، حوزه مرکزی (منطقه ۱۲)، حوزه جنوبی (منطقه ۲۰)، حوزه شرقی (منطقه ۴) و حوزه غربی (منطقه ۵) شهر تهران بصورت تصادفی انتخاب

شده‌اند جمع‌آوری شده است.

در واقع سطح دوم این پژوهش جهت ارزیابی اجرایی یافته‌های سطح اول انجام پذیرفته است. جهت تحدید و قابلیت انجام و تحلیل یافته‌های پژوهش، متغیرها و شاخص‌های مربوط از طیف معدودی از متغیرها و شاخص‌های مدیریت اجرایی مناسب‌سازی فضاهای مسکونی- اداری و معابر عمومی برای معلولان انتخاب شده‌اند.

اقدامات مدیریت توسعه شهری تهران

اقدامات نهادهای دولتی

نشست ویژه‌مسئولان و کارشناسان مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن در سال ۱۳۶۵ در خصوص مناسب سازی فضاهای شهری رامی توان نقطه عطفی در آغاز این فرآیند در ایران دانست. در سال ۱۳۶۶ پژوهشی تحت عنوان «طراحی فضاهای ساخته شده عمومی و خصوصی برای معلولان جسمی- حرکتی» توسط آن مرکز انجام پذیرفت. در همان سال به پیشنهاد «سازمان بهزیستی»، کمیته‌ای متشکل از نمایندگان مراجع مختلف، از جمله مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران، دانشکده توانبخشی دانشگاه تهران و وزارت مسکن و شهرسازی تشکیل گردید. براین کار آن کمیته، تدوین جزوه‌های متعدد در زمینه آئین کاربرد اصول اساسی طراحی فضا برای معلولان بود. به دنبال انتشار آن جزوه‌ها، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن در اواخر سال ۱۳۶۷، جلساتی را با حضور نمایندگان ارگان‌های مربوط تشکیل داد که در نهایت به تدوین کتابی تحت عنوان «ضوابط و مقررات شهرسازی و معماری برای افراد معلول جسمی- حرکتی» منجر گردید. این مجموعه در تاریخ ۱۳۶۸/۳/۸ از سوی شورای عالی شهرسازی و معماری ایران به تصویب رسید و توسط ریاست جمهوری به تمامی استان‌های کشور ابلاغ شد. شورای عالی شهرسازی و معماری ایران به استناد بند ۵ این مصوبه در جلسه تاریخ ۱۳۷۸/۹/۲۲، مصوبه جدیدی را جایگزین مصوبه قبلی نمود که کمیسیون بند ۳ آن در مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن فعال شد.

در سال ۱۳۷۹ بند ج ماده ۱۹۳ قانون برنامه سوم توسعه

اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. به دنبال تصویب این بند، در سال ۱۳۷۹ پیش نویس آئین‌نامه اجرائی آن با همکاری سازمان بهزیستی، وزارت مسکن و شهرسازی و سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی تهیه گردید و در تاریخ ۱۳۷۹/۱۲/۱۰ به تصویب هیئت وزیران رسید. در بند ج ماده ۱۹۳ قانون برنامه سوم تأکید شده است که به منظور ارتقای کمی و کیفی خدمات توانبخشی و دسترسی عموم مردم به این خدمات و تحقق تساوی فرصت‌ها برای معلولان و توسعه مشارکت فعال آنان در جامعه، مناسب‌سازی اماکن عمومی و خصوصی در طول آن برنامه صورت پذیرد (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۲، ص ۲۷۲). «قانون جامع حمایت از حقوق معلولان» در تاریخ ۱۳۸۳/۲/۱۶ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. ماده ۲ این قانون و تبصره‌های آن به ضرورت مناسب‌سازی محیط برای معلولان و وظایف ارگان‌های مختلف در این زمینه تأکید نموده است. بر اساس این ماده، کلیه وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها و مؤسسات و شرکت‌های دولتی و نهادهای عمومی و انقلابی موظفند در طراحی، تولید و احداث ساختمان‌ها، اماکن و معابر عمومی و وسایل خدماتی به نحوی عمل نمایند که امکان دسترسی و بهره‌مندی از آنها برای معلولان همچون افراد عادی جامعه فراهم گردد. طبق تبصره این ماده، وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها و مؤسسات و شرکت‌های دولتی و نهادهای عمومی و انقلابی موظفند جهت دسترسی و بهره‌مندی معلولان، ساختمان‌ها و اماکن عمومی، ورزشی، تفریحی، معابر و وسایل خدماتی موجود را در چارچوب بودجه‌های مصوب سالانه خود مناسب‌سازی نمایند. مسئولیت هماهنگی و نظارت بر عملکرد دستگاه‌ها در این خصوص و تهیه گزارش مربوط و ارائه آن به دولت به عهده سازمان بهزیستی گذاشته شده است. بر اساس تبصره ۲ این ماده، شهرداری‌ها موظفند از صدور پروانه‌احداث و پایان‌کار برای آن تعداد از ساختمان‌ها و اماکن عمومی و معابری که استانداردهای تخصصی مربوط به معلولان را رعایت نکرده باشند، خودداری نمایند.

اقدامات نهاد طرح‌های توسعه شهری تهران

در طرح راهبردی - ساختاری (جامع) شهر تهران که توسط نهاد طرح‌های توسعه شهری تهران به عنوان «نهاد مشترک دولت و شورای اسلامی شهر و شهرداری تهران» تهیه و در سال ۱۳۸۶ به تصویب شورای عالی شهرسازی و معماری ایران رسیده بود، در ذیل برنامه ساماندهی فضاهای شهری و محورها، پهنه‌ها و مراکز، طرح «ساماندهی فضاهای شهری برای جانبازان و معلولان» پیش‌بینی شده است. همچنین در بخش راهبردهای کلی طرح جامع به این نکته اشاره شده است که برنامه‌ها و طرح‌های شهری تهران باید به مشکلات کم‌توانان و ناتوانان جسمی و حرکتی توجه داشته باشند. در بند ۵-۶-۲ راهبردهای بهبود وضعیت شبکه‌های ارتباطی و نظام حمل‌ونقل و ترافیک طرح جامع تهران نیز «مناسب‌سازی راه‌های شهری و پایانه‌ها برای حرکت و دسترسی آسان معلولان جسمی و حرکتی» آمده است. بر اساس بند ۲-۱۳ برنامه بهبود وضعیت شبکه‌های ارتباطی و نظام حمل‌ونقل و مدیریت ترافیک (برنامه‌ها و طرح‌های موضعی و موضوعی - پیوست شماره چهار طرح جامع شهر تهران)، شهرداری تهران موظف شده است در یک برنامه‌زمانی میان‌مدت (تا سال ۱۳۹۵) با همکاری نهاد طرح‌های توسعه شهری تهران نسبت به تهیه طرح موضعی «ساماندهی و مناسب‌سازی شهر تهران برای حرکت جانبازان و معلولان» اقدام و آن را به تصویب کمیسیون ماده ۵ شورای عالی شهرسازی و معماری ایران برساند (شورای عالی شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۸۶).

اقدامات شورای اسلامی شهر تهران

شورای اسلامی شهر تهران در تاریخ ۱۳۸۴/۴/۱۴ ماده واحده‌ای را به منظور اجرایی نمودن مفاد قانون حمایت از حقوق معلولان و ضوابط و مقررات شهرسازی و معماری برای افراد معلول جسمی و حرکتی و آئین‌نامه اجرایی بند ج ماده ۱۹۳ قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و اجرای مفاد ماده ۵۵ قانون شهرداری به تصویب رسانید و به شهرداری تهران ابلاغ نمود. بر اساس آن مصوبه، شهرداری تهران موظف

شده است حداکثر ظرف مدت دو سال از تاریخ ابلاغ آن نسبت به انجام موارد متعددی در خصوص مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان اقدام نماید. بر اساس تبصره ۲ مصوبه شورای اسلامی شهر تهران، شهرداری تهران مسئولیت هماهنگی و پیگیری اجرایی نمودن مفاد آن مصوبه را بر عهده داشته و مکلف شده است ظرف مدت یکماه پس از ابلاغ آن نسبت به تشکیل «ستاد مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان جسمی و حرکتی» با حضور کلیه حوزه‌های اجرایی مرتبط اقدام و گزارش پیشرفت کار را هر سه ماه یکبار جهت اطلاع به شورای اسلامی شهر تهران ارائه نماید.

اقدامات شهرداری تهران

الف - «سیاست‌گذاری‌های مدیریتی»: شهردار تهران طی بخشنامه شماره ۸۴۱۰/۸۴۹۷۳۹۴/۸۴۱۰/۱۰/۱۳۸۴، مصوبه یکصد و پنجاه و هشتمین جلسه شورای اسلامی شهر تهران مبنی بر مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان جسمی - حرکتی را به کلیه واحدهای ستادی و اجرایی شهرداری تهران ابلاغ نمودند. بر اساس آن بخشنامه، شهرداری تهران موظف شده بود در دو فاز اجرایی تا پایان سال ۱۳۸۴ و ۱۳۸۵ اقدامات زیر را به انجام برساند:

- ۱- «مناسب‌سازی معابر عمومی و نصب علائم فیزیکی لازم با اولویت میدادین و معابر اصلی و نزدیک به تقاطع‌ها»؛
- ۲- «تجهیز چراغ‌های راهنمایی به علائم صوتی و نیز برجسته نمودن سطح پیاده‌روهای نزدیک به تقاطع‌ها برای استفاده از نابینایان»؛
- ۳- «ایجاد محل‌های ویژه جهت توقف وسایل نقلیه برای معلولان در توقفگاه‌های عمومی»؛
- ۴- «رعایت کلیه ضوابط مندرج در آیین‌نامه اجرایی بند ج ماده ۱۹۳ قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور در ساختمان‌ها و اماکن عمومی و خصوصی و تجهیز بخش‌های توسعه شهری و معابر عمومی و اعمال کنترل‌های لازم وفق آیین‌نامه مذکور در صدور هرگونه مجوز ساخت و ساز و گواهی پایان کار»؛
- ۵- «اطلاع‌رسانی و فرهنگ‌سازی مناسب از طریق

هماهنگی با سایر دستگاه‌های اجرایی ذیربط، به ویژه سازمان بهزیستی و از طریق دستورالعمل مشخص»؛

۶- «تأمین تسهیلات و خدمات ویژه برای کم‌توانان جسمی و حرکتی و جانبازان در امر رفت و آمد از طریق شرکت واحد اتوبوسرانی تهران و حومه (مترو) و سازمان تاکسیرانی»؛

۷- «هماهنگی لازم با دیگر دستگاه‌های اجرایی مرتبط»؛

۸- «نظارت مستمر بر احداث فضاهای عمومی و پیاده‌روهای شهری برای پیش‌بینی تمهیدات ذکر شده.»

ب- «اقدامات برنامه‌ای ستادی»: بر اساس مصوبه یکصد و پنجاه و هشتمین جلسه شورای اسلامی شهر تهران در تاریخ ۱۳۸۴/۴/۱۴، «ستاد مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان جسمی و حرکتی» با حضور نمایندگان واحدهای مربوط در شهرداری تهران تشکیل شد. آن ستاد مسئولیت تعیین خط‌مشی، هدایت و نظارت بر کلیه اقدامات مناسب‌سازی شهرداری تهران را بر عهده دارد. آن ستاد در این راستا، علاوه بر سیاستگذاری اجرایی، تدوین و ارائه استانداردهای مناسب‌سازی اماکن و معابر عمومی، پیگیری اجرای ضوابط و دستورالعمل‌های مربوط از طریق شهرداری‌های مناطق ۲۲ گانه و تعامل با بخش خصوصی و نهادهای عمومی در جهت تحقق دسترسی کامل شهروندان دارای محدودیت‌های جسمی و حسی به اماکن و خدمات عمومی را در دستورکار خود قرارداد.

ستاد مناسب‌سازی فضاهای شهری در اولین اقدام، مجموعه ضوابط و مقررات شهرسازی و معماری برای معلولان جسمی - حرکتی که توسط مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن تهیه شده بود را به کلیه واحدهای سازمانی مربوط در شهرداری تهران ابلاغ نمود. آن ستاد فرم‌هایی را با هدف کنترل پروژه‌های عمرانی به لحاظ رعایت ضوابط و مقررات مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان جسمی - حرکتی تهیه کرده است. آن ستاد با هدف فرهنگ‌سازی و ترویج، ۵ پروژه عمرانی را در زمینه‌های ساماندهی و اصلاح ساختمان شهرداری‌های مناطق، اصلاح معابر در یک محور شمالی - جنوبی، اصلاح فضای یک فرهنگسرا و اصلاح یک پارک بزرگ منطقه‌ای در هر یک از مناطق ۲۲ گانه به انجام رسانید. علاوه بر این، آن ستاد به جهت مشکلات کارشناسی در

مرحله اجرا، بعضی دوره‌های آموزشی برای کارشناسان حوزه‌های معاونت شهرسازی و معماری، حمل و نقل و ترافیک و فنی و عمرانی شهرداری‌های مناطق برنامه‌ریزی نمود تا ضمن ارتقای سطح دانش کارشناسان، موجبات انطباق بیشتر پروژه‌های عمرانی با ضوابط و مقررات مناسب سازی فضاهای شهری برای معلولان را فراهم آورد. از سوی دیگر آن ستاد راهنمایی تحت عنوان «راهنمای علامتگذاری و ایجاد تمهیدات لازم برای مسیر ویژه نابینایان در معابر پیاده و مشخصات قطعه انتخابی» را تهیه کرد و آن را به واحدهای مربوط در شهرداری تهران ابلاغ نموده است. از دیگر اقدامات آن ستاد عبارتند از:

- دریافت لیست مشخصات کلیه پروژه‌های در دست اقدام مناطق در هر ماه و کنترل آنها از لحاظ رعایت ضوابط و مقررات معماری و شهرسازی برای افراد معلول جسمی - حرکتی،

- انتخاب ۳ منطقه (شمالی، مرکزی، جنوبی) به عنوان مناطق نمونه و انتخاب ۳ مشاور توسط سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران جهت بازبینی و طراحی مجدد پروژه‌های این مناطق بر اساس ضوابط و مقررات معماری و شهرسازی برای افراد معلول جسمی - حرکتی.

- بازدید دوره‌ای از مناطق و تهیه گزارش از اقدامات در دست انجام مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان و ارائه آن در جلسات شورای معاونین فنی و عمرانی مناطق.

- برگزاری جلسات کارشناسی با اعضای هیأت علمی مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن و اداره کل مناسب سازی بنیاد شهید و امور ایثارگران در زمینه تبادل تجربیات.

- ارتباط با تشکل‌های معلولان و دریافت نظرات آنان در زمینه مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان.

- برقراری کارگاه‌های آموزشی «مناسب‌سازی محیط» برای کارشناسان مربوط در شهرداری تهران.

- برنامه‌ریزی برای اعتبار سالانه شهرداری‌های مناطق در زمینه مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان.

- تهیه و ابلاغ دستورالعمل جزئیات کف‌سازی و محوطه‌سازی برای معلولان در شهرداری تهران.

بر اساس بررسی‌های به عمل آمده، ضوابط و مقررات و دستورالعمل‌های مختلفی برای مناسب‌سازی فضاهای

تحلیل یافته‌ها

اگرچه از اواسط دهه ۱۳۶۰ تاکنون تلاش‌های مدیریتی و کارشناسی قابل توجه‌ای در سطح سیاستگذاری‌های کلان و قانونگذاری، از جمله تدوین و تصویب ضوابط و مقررات شهرسازی و معماری برای معلولان جسمی-حرکتی توسط مجموعه وزارت مسکن و شهرسازی، تصویب بند ج ماده ۱۹۳ قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور توسط مجلس شورای اسلامی و آئین‌نامه اجرائی آن توسط هیئت وزیران در سال ۱۳۷۹، تصویب قانون جامع حمایت از حقوق معلولان توسط مجلس شورای اسلامی در سال ۱۳۸۳، توجه ویژه طرح راهبردی- ساختاری (جامع) و تفصیلی شهر تهران و الزام تهیه طرح موضوعی «ساماندهی و مناسب‌سازی شهر تهران برای حرکت جانبازان و معلولان» و مصوبه یکصد و پنجاه و هشتمین جلسه شورای اسلامی شهر تهران در سال ۱۳۸۴ مبنی بر الزام شهرداری تهران به تشکیل «ستاد مناسب‌سازی فضاهای شهری» و سایر اقدامات و اجرای مفاد قانون جامع حمایت از حقوق معلولان و ضوابط و مقررات شهرسازی و معماری مربوط انجام پذیرفت، اما این اقدامات به رغم اعتقاد مدیران، کارشناسان و خواست شهروندان به برنامه‌ریزی‌های هماهنگ میان مدت (پنجساله) و کوتاه‌مدت (یکساله)، اجرا، مناسب‌سازی فراگیر فضاهای شهری و توانبخشی معلولان در استفاده عادلانه و برابر از فضاها و امکانات شهری منتهی نگشته است. برنامه‌ریزی‌های راهبردی و اجرایی میان مدت (پنجساله) و کوتاه‌مدت (یکساله) محلی مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان در ذیل سیاست‌ها و قوانین کلان ملی و محلی نیز به جهت نارسایی‌های ساختاری ناشی از تفرق، فقدان انسجام و یکپارچگی سیاسی ملی و محلی و عدم خواست و اراده مستمر و پایدار مدیریتی انجام پذیرفته است. به جهت نارسایی‌های دو سطح سیاستگذاری‌های کلان و برنامه‌ریزی‌های اجرایی میان مدت و کوتاه‌مدت فرابخشی و بخشی بین‌دستگاهی ملی و محلی، برنامه‌ریزی محلی در ایران بیشتر بصورت بخشی و دستگاهی و کوتاه‌مدت انجام می‌پذیرد. البته

شهری در شهرداری تهران مورد استفاده قرار می‌گیرد. بخشی از این ضوابط و مقررات و دستورالعمل‌ها ملی بوده و بخشی در واحدهای تخصصی شهرداری تهران تهیه گردیده‌اند.

ج- «اقدامات اجرایی شهرداری‌های مناطق»: شهرداری‌های مناطق شهر تهران از سال ۱۳۷۵ الی ۱۳۸۴ در ذیل اعتبارات عنوان کد «ایجاد معابر جهت معلولان و جانبازان» با هزینه معادل ۲،۸۹۵،۷۹۹،۰۰۰ ریال (جدول شماره ۲)، به برخی اقدامات مناسب‌سازی معابر عمومی برای معلولان و جانبازان پرداخته‌اند. این اقدامات اجمالاً به قرار زیر بوده است:

- احداث مسیر ویژه معلولان و نصب کف پوش برجسته برای نابینایان،
- نصب تابلوی پارک معلولان در معابر پرتردد،
- احداث رمپ در سکوی ایستگاه‌های اتوبوس،
- بهسازی پل‌های تقاطع معابر و روی نهر،
- مناسب‌سازی پیاده‌روها،
- ایجاد شیب‌راهه ویژه عبور ویلچر در تقاطع‌ها و سطوح شیب‌دار،
- جمع‌آوری موانع فیزیکی واقع در مسیر تردد معلولان،
- همسطح‌سازی دریچه‌های مربوط به تأسیسات در کف پیاده‌روها،
- تکمیل فرم‌های بازرسی (تهیه شده توسط ستاد مناسب‌سازی معابر حوزه معاونت فنی و عمرانی به منظور کنترل انجام امور عمرانی معابر)،
- منظور نمودن ورودی مستقل معلولان بصورت رمپ با شیب ۷ درصد در ساختمان‌های اداری، تجاری و مسکونی،
- طراحی واحد مسکونی و پارکینگ ویژه معلولان،
- رعایت حداقل ابعاد آسانسور جهت ورود معلولان در ساختمان‌های اداری، مسکونی و تجاری،
- جلوگیری نمودن از طراحی پیاده‌رو در بر ساختمان‌ها بصورت پله‌ای،
- الزام کنترل نقشه براساس ضوابط معلولان برای مهندسیین طراح (معمار و محاسب) و متقاضیان هر نوع پروانه ساختمانی.

جدول ۲. هزینه‌نهایی مناسب‌سازی معابر عمومی برای معلولان و جانبازان در شهرداری‌های مناطق شهر تهران در سال‌های ۱۳۷۵ الی ۱۳۸۴ (مبالغ به یک‌هزار ریال): ماخذ: اداره‌کل برنامه و بودجه شهرداری تهران، ۱۳۸۵

منطقه	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴
۱								۴,۱۵۶,۷۸۹	۱,۹۶۳,۱۵۳	
۲								۴۲۱,۲۷۴	۱,۵۰۰,۰۰۰	
۳								۴۵۹,۵۸۶	۹۷۸,۱۹۷	
۴								۲,۳۳۹,۴۹۵	۱,۹۰۸,۶۰۳	
۵									۱,۲۸۱,۸۷۳	
۶	۹۸۰,۰۰۰	۲۱۲,۲۰۳	۳۹۸,۳۹۲	۵۰,۰۰۰	۲۲۷,۲۰۵			۲,۸۷۶,۹۸۴	۱,۰۰۰,۰۰۰	
۷								۱۹۸,۸۳۲	۷۸۶,۸۸۹	
۸				۲۰۱,۸۹۴	۳۹۷,۴۱۵	۲۵۸,۰۲۵	۱,۱۲۵,۲۶۹	۲,۰۵۰,۱۲۹		
۹							۴۹۸,۲۰۰	۸۸۴,۵۰۵		
۱۰						۷۵,۰۰۰	۱,۲۳۸,۶۱۱	۱,۷۷۷,۰۰۰		
۱۱	۹۴,۴۲۴	۴۶,۲۶۶	۵۷,۴۱۲	۱۹۹,۸۵۱		۵۰,۰۰۰	۶۳۵,۲۳۵	۶۸۵,۸۴۶		
۱۲		۷۳,۵۰۰						۶۸,۷۶۵		
۱۳				۷۰,۲۲۵		۵۰,۰۰۰	۵۵۵,۲۹۲	۱,۴۷۳,۲۸۲		
۱۴						۷۵,۰۰۰		۱,۱۷۷,۶۰۰		
۱۵						۵۰,۰۰۰		۴۷,۷۵۳	۱,۵۰۰,۰۰۰	
۱۶								۱,۴۸۸,۷۷۶	۲,۵۰۰,۰۰۰	
۱۷				۶۲,۰۳۷	۱۳۷,۳۰۲	۱,۹۹۷,۴۷۰	۱,۰۰۰,۰۰۰			
۱۸							۱,۰۰۲,۷۷۶	۱,۰۹۰,۱۰۹		
۱۹							۷۰۷,۲۶۲	۳,۰۰۰,۰۰۰		
۲۰						۱۵۰,۰۰۰	۱,۷۱۱,۰۴۲	۱,۵۶۱,۷۸۷		
۲۱								۹۹۶,۷۷۰		
۲۲						۴۳,۰۰۰	۱,۹۷۵,۱۳۶	۳۲۷,۸۵۶		
جمع	۱,۰۷۴,۴۲۴	۲۲۳,۰۶۹	۴۵۵,۸۰۳	۵۰,۰۰۰	۴۲۷,۰۵۶	۲۷۲,۱۱۹	۸۰۲,۴۲۵	۵۶۵,۳۲۷	۲۳,۵۰۴,۵۴۸	۲۹,۴۴۳,۵۹۷

مدیریت شهری

دو فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۲۵ بهار و تابستان ۱۳۸۹
No.25 Spring & Summer

■ ۱۰۸ ■

حمل و نقل و ترافیک و شهرسازی و معماری به برخی اقدامات مدیریتی از قبیل تدوین آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها و برنامه ریزی‌های اجرایی و اغلب شهرداری‌های مناطق به برنامه‌ریزی و اجرای پروژه‌های مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان پرداخته‌اند. روند رو به رشد اعتبارات و هزینه‌های مناسب‌سازی معابر عمومی برای معلولان و جانبازان در شهرداری‌های مناطق شهر تهران در سال‌های ۱۳۷۵ الی ۱۳۸۴ نشانگر افزایش اقدامات اجرایی شهرداری‌های مناطق شهر تهران در این زمینه است (نمودار شماره ۱). اما مدیریت شهری تهران در انجام و تداوم این اقدامات، از یک برنامه اجرایی میان‌مدت (پنج‌ساله) و کوتاه مدت (یک‌ساله) منسجم و پایدار از یکسو و سازوکار کارآمد نظارتی، کنترلی، پایش و ارزیابی عملکرد مناسب برخوردار نبوده و از هماهنگی‌ها و انسجام ساختاری و عملکردی مربوط محروم مانده است. بطوری‌که:

به رغم الزام شورای اسلامی شهر تهران در سال ۱۳۸۴ مبنی بر اقدامات برنامه‌ای اجرای مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان و الزام قانونی تهیه طرح موضوعی «ساماندهی و مناسب‌سازی شهر تهران برای حرکت جانبازان و معلولان» توسط شهرداری تهران در سال ۱۳۸۶ از سوی شورای عالی شهرسازی و

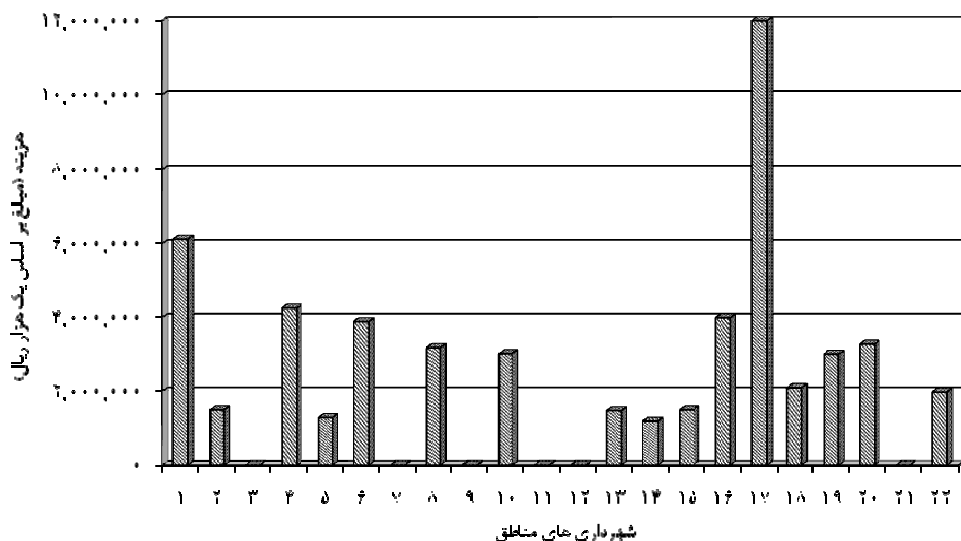
تمامی سطوح برنامه‌ریزی، از جمله برنامه‌ریزی عملیاتی - اجرایی نیز فرایند شناخت، سیاستگذاری اجرایی، تدوین اهداف کمی، اولویت‌بندی نیازها، تدوین برنامه، طراحی پروژه، بودجه‌ریزی، اجرا، نظارت، کنترل، پایش و ارزیابی را به روش‌های متفاوت طی می‌نمایند. در این پژوهش ضمن بررسی اجمالی آسیب‌های ساختاری برنامه‌ریزی‌های هماهنگ ملی و محلی و بین‌بخشی (بین دستگاهی) در خصوص مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان، بر برنامه‌ریزی اجرایی و مدیریت شهری تهران تمرکز شده است. این پژوهش نشانگر آن است که مدیریت اجرایی مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان نیز از شاخصه‌های عمومی و فراگیر نظام خرد و کلان برنامه‌ریزی ایران برخوردار بوده و از آسیب‌های آن مصون نمانده است. در پی سیاستگذاری‌های کلان ملی و مصوبه یکصد و پنجاه و هشتمین جلسه شورای اسلامی شهر تهران در سال ۱۳۸۴، «ستاد مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان جسمی و حرکتی» با حضور نمایندگان واحدهای مربوط در شهرداری تهران تشکیل شد و اقدامات سیاستگذاری و نظارتی قابل توجه‌ای در شهرداری تهران انجام داده است. برخی حوزه‌های ستادی شهرداری مانند حوزه معاونت فنی و عمرانی،

مدیریت شهری

دوفصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۲۵ بهار و تابستان ۱۳۸۹
No.25 Spring & Summer

۱۰۹

نمودار ۱: روند هزینه مناسب‌سازی معابر عمومی برای معلولان و جانبازان در شهرداری‌های مناطق شهر تهران در سال‌های ۱۳۷۵ الی ۱۳۸۴

معماری ایران در بند ۱۲-۳ پیوست ۴ طرح راهبردی- ساختاری (جامع) شهر تهران تا سال ۱۳۸۹ از یکسو و خواست شهردار تهران از سوی دیگر، در لایحه برنامه پنجساله شهرداری تهران (۹۲-۱۳۸۸) که در تاریخ ۱۳۸۷/۷/۲۷ جهت بررسی به شورای اسلامی شهر تهران ارسال شد، به تهیه طرح فوق و مناسب سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان توجه لازم به عمل نیامد و فقط در ذیل ماده ۵۲ آن لایحه، شهرداری تهران موظف شده است در راستای «بهبود سازی جریان ترافیک در معابر شهری از طریق اعمال مدیریت ترافیک و ارتقای ایمنی سیستم حمل و نقل شهری و افزایش اعتماد و اطمینان شهروندان به وسایل نقلیه عمومی» نسبت به موارد مختلفی، از جمله «مناسب سازی سیستم حمل و نقل و ترافیک جهت استفاده معلولان و جانبازان» اقدام نماید؛

- فقدان رویکرد جامع به مقوله معلولیت و زندگی شخصی و اجتماعی معلولان، عدم ضوابط و مقررات مصوب جامع و بهنگام و فراگیر، عدم اراده جمعی و التزام عملی فراگیر به ضوابط و مقررات موجود، و فقدان نهادها، سازوکارها و ابزارهای نظارتی و کنترلی مناسب، و فقدان مشارکت شهروندان و خصوصاً معلولان، از دیگر نارسایی های ساختاری (و عملکردی) مدیریت شهری تهران در مناسب سازی فضاهای شهری برای معلولان است؛

- علاوه بر نارسایی های ساختاری- مدیریتی، کلیه فضاها و امکانات شهری عمومی شهر تهران (خصوصاً معابر) از حیث فیزیکی در شرایط نامناسبی قرار دارند و ساماندهی و مناسب سازی آنها مستلزم صرف دانش، ابزار، مهارت، بودجه، زمان و اقدامات برنامه ای مشارکتی بلندمدت و میان مدت است، به گونه ای که بسیاری از فضاهای شهری عمومی تهران برای شهروندان غیر معلول و توانمند نیز نامناسب می باشند؛

- بر اساس این پژوهش، به جهت همین محدودیت های ساختاری، میزان تحقق ضوابط و مقررات مناسب سازی فضاهای مسکونی- اداری برای معلولان مناطق ۲۲ گانه شهر تهران از حد خیلی کم (۱) تا خیلی زیاد (۵) معادل ۲/۴ (بین کم و متوسط) بوده است. حداقل این میزان

برابر ۱/۴ (بین خیلی کم و کم) در منطقه ۲ و حداکثر آن به میزان ۳/۲ (تقریباً متوسط) در مناطق ۱۶ و ۱۸ با انحراف معیار برابر ۰/۴ بوده است. میزان تحقق ضوابط و مقررات مناسب سازی معابر عمومی برای معلولان در مجموع مناطق شهر تهران ۲/۵ (بین کم و متوسط) و حداقل آن ۱/۳ در منطقه ۵ و حداکثر آن ۳/۸ در منطقه ۱۸ شهر تهران با انحراف معیار ۰/۶ بوده است (جدول شماره ۳).

با توجه به نارسایی های ساختاری- مدیریتی مناسب سازی فضاهای شهری تهران و تحقق نسبتاً کم ضوابط و مقررات مربوط در شهر تهران، می توان مدیریت و مناسب سازی و استفاده فضاهای شهری برای معلولان را فرایند به هم پیوسته از فعالیت های سیاسی، عمرانی و اجتماعی دانست که به تولید و کاربرد فضاهای شهری برای معلولان منتهی می گردد. بدیهی است که این فرایند بدون سازوکار مشارکتی و خروج از رویکرد صرف وظیفه ای به مدیریت شهری و تأمین امکانات و خدمات اجتماعی میسر نخواهد شد. در صورت تحقق ساختار سیاسی متکثر و مشارکتی و ایفای نقش هماهنگی، فرصت سازی، پیشینه سازی، عدالت محوری، قانونگرایی، شفاف سازی و پاسخگویی در چارچوب رویکرد حکمروائی خوب و توسعه پایدار شهری، این امکان فراهم می گردد. مناسب سازی و توسعه فضاهای شهری تهران برای کم توانان و معلولان در غیر این شرایط، جز دور باطلی از «آزمون و خطا» یا «تلاش و انفعال» نخواهد بود. در ساختار متمرکز وظیفه ای، با گسست روابط سیاسی و اجتماعی مدیران شهری و شهروندان، کاهش آموزش مستمر و نامنظم تعاملی و آگاهی شهروندان، موجبات مطالبات و مواضع متقابل و حق به جانب مدیران و شهروندان و تقابل آن دو با هم و مسدود شدن همکاری و کند شدن روند تکاملی طرفین و افزایش کیفیت زندگی و تأمین حقوق اجتماعی می گردد.

بر این اساس، نارسایی های ساختاری- مدیریتی مناسب سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان را می توان بطور خلاصه به قرار زیر برشمرد:

- «فقدان انسجام و یکپارچگی سطوح سیاستگذاری های کلان و برنامه ریزی اجرایی و اجرا»؛

- «فقدان یکپارچگی سطوح برنامه ریزی شهری (اعم از

جدول ۳. میزان تحقق ضوابط و مقررات مناسب‌سازی فضاهای مسکونی - اداری و معابر عمومی برای معلولان در شهر تهران

منطقه	ساختمان‌های مسکونی و اداری (متغیر A)	معابر عمومی (متغیر B)
۱	۲/۲	۲/۷
۲	۱/۴	۱/۸
۳	۲/۲	۲/۴
۴	۲/۶	۲/۷
۵	۲/۱	۱/۳
۶	۲/۵	۲/۵
۷	۲/۵	۳/۱
۸	۲/۶	۳/۱
۹	۲/۷	۲/۷
۱۰	-	-
۱۱	۲/۶	۱/۹
۱۲	۲/۴	۳/۱
۱۳	۲/۵	۲/۶
۱۴	۲/۶	۲/۷
۱۵	۱/۹	۱/۹
۱۶	۳/۲	۳/۵
۱۷	۲/۵	۲/۶
۱۸	۳/۲	۳/۸
۱۹	-	-
۲۰	۲	۲/۵
۲۱	۲/۱	۲/۴
۲۲	۲/۵	۲/۸
کل	۲/۴	۲/۵
حداقل	۱/۴	۱/۳
حداکثر	۳/۲	۳/۸
انحراف معیار	۰/۴	۰/۶

میزان تحقق: ۱=خیلی کم ۲=کم ۳=متوسط ۴=زیاد ۵=خیلی زیاد

مأخذ: مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، ۱۳۸۸

سیاستگذاری اجرایی، برنامه‌ریزی اجرایی، و اجرای برنامه)؛

- «فقدان یکپارچگی ساختاری (و عملکردی) اجزاء سازمانی شهرداری تهران در سیاستگذاری، برنامه‌ریزی و اجرای برنامه‌های سازمانی مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان»؛

- «فقدان سازماندهی و مشارکت فراگیر معلولان در برنامه‌ریزی مناسب‌سازی محیط شهری تهران برای آنان»؛

- «فقدان مشارکت غیرانتفاعی فراگیر نهادهای محلی - شهری غیر دولتی و خصوصی در هیچ یک از سطوح برنامه‌ریزی مناسب‌سازی محیط شهری تهران برای معلولان»؛

- «فقدان طرح موضوعی و برنامه‌اجرایی میان مدت مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان»؛

- «فقدان برنامه‌اجرایی کوتاه مدت (یکساله) هماهنگ مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان»؛

- «فقدان بانک اطلاعات برنامه و اقدامات مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان»؛

- «فقدان تشکیل ستادهای اجرایی یکپارچه و کارآمد در کل حوزه‌های ستادی مرتبط و شهرداری‌های مناطق ۲۲ گانه به محوریت ستاد مناسب‌سازی شهرداری تهران»؛

- «تداخل امور فنی و اداری در سازوکارهای موجود مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان در شهرداری تهران»؛

- «فقدان الزام اجرایی و کارآیی سازوکارها و فرایندهای نظارت، پیگیری و ارزیابی عملکرد مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان در وضع موجود شهرداری تهران»؛

- «فقدان ارزیابی، رتبه‌بندی و ایجاد بانک اطلاعات پیمانکاران عمرانی شهرداری تهران بر اساس اجرای ضوابط و مقررات مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان»؛

- «ناکارایی فرم‌های صدور پروانه و پایان کار ساختمانی و فرم‌های دستورکار و تحویل پروژه‌های عمرانی شهرداری تهران در مدیریت اجرایی مطلوب مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان»؛

- «فقدان انجام فرایندی مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان بر اساس شناخت، برنامه‌ریزی، طراحی، بودجه‌ریزی، اجرا، ارزیابی و رتبه‌بندی

عملکرد، آموزش و اطلاع‌رسانی»؛

- فقدان اصول و ضوابط مناسب‌سازی فضاهای شهری فراگیر و بهنگام برای کلیه معلولیت‌ها»؛

- فقدان اصول و ضوابط مناسب‌سازی فضاهای شهری محلی متناسب با شرایط جغرافیایی ویژه شهر تهران»؛

- فقدان آگاهی عمومی در خصوص مشکلات، نیازها، و ضرورت حضور معلولان در جامعه»؛

- فقدان آموزش منظم معلولان و خانواده‌های آنها در خصوص مشارکت در برنامه‌ریزی و استفاده از فضاها و امکانات شهری»؛

- فقدان آموزش مستمر عوامل انسانی امور مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان»؛

- فقدان آموزش و مهارت‌های لازم پیمانکاران و مجریان پروژه‌های عمرانی با اصول و ضوابط مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان»؛

- محدودیت فنی - فیزیکی فراگیر بافت‌های شهری تهران (خصوصاً پیاده‌روها) جهت اجرای اصول و ضوابط مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان».

پیشنهادها

در پایان، پیشنهادهایی به منظور بهبود ساختاری - مدیریتی مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان در شهر تهران ارائه می‌گردد. این پیشنهادها با توجه به یافته‌های این پژوهش و در انطباق با چرخه مدیریت اجرایی مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان، به سه بخش اصلاح ساختارها، فرایندها، و اطلاع‌رسانی و آموزش تقسیم شده‌اند:

الف - اصلاح ساختارهای مدیریتی - اجرایی»

۱- تشکیل «ستاد برنامه‌ریزی مناسب‌سازی محیط شهری تهران برای معلولان» با مشارکت کلیه نهادهای محلی دولتی و غیردولتی مربوط در شورای اسلامی شهر تهران به عنوان نهاد محلی سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و نظارت برنامه‌ای مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان؛

۲- تشکیل انجمن (NGO) معلولان محلات و نواحی شهر تهران با همکاری شهرداری‌های نواحی،

شورایاری‌های محلات و سازمان بهزیستی توسط «ستاد برنامه‌ریزی مناسب‌سازی محیط شهری تهران برای معلولان»؛

۳- تهیه و تصویب طرح موضوعی «ساماندهی و مناسب‌سازی شهر تهران برای حرکت جانبازان و معلولان» در ذیل بند ۱۲-۳ پیوست ۴ طرح راهبردی - ساختاری (جامع) شهر تهران؛

۴- تهیه برنامه‌میان‌مدت (پنج‌ساله) و بانک اطلاعات مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان توسط «ستاد برنامه‌ریزی مناسب‌سازی محیط شهری تهران برای معلولان» در ذیل طرح موضوعی «ساماندهی و مناسب‌سازی شهر تهران برای حرکت جانبازان و معلولان» و سیاست‌های سازمانی شهرداری تهران؛

۵- تشکیل ستادهای اجرایی و گسترش کمیته‌های فنی منطقه‌ای در شهرداری‌های مناطق شهر تهران در ذیل ستاد مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان شهرداری تهران به ریاست شهرداران مناطق؛

ب- «اصلاح فرایندها و سازوکارهای مدیریتی - اجرایی»

۶- «طراحی و تدوین و اجرای سازوکارها و فرایندهای نظام‌مند همکاری نهادها و انجمن‌های غیر دولتی و خصوصی با ستاد مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان، انجمن معلولان محلات و نواحی شهر تهران و ستادهای اجرایی مناسب‌سازی فضاهای شهری شهرداری تهران»؛

۷- «بازنگری و تدوین و اجرای سازوکارها و فرایندهای نظارت، پیگیری و ارزیابی عملکرد مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان از طریق ستاد اجرایی مناسب‌سازی فضاهای شهری شهرداری تهران»؛

۸- «نظارت برنامه‌ای عملکرد ستادهای اجرایی منطقه‌ای شهرداری تهران توسط ستاد مرکزی مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان در شهرداری تهران»؛

۹- «نظارت سیاستی و برنامه‌ای دوره‌ای مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان توسط ستاد مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان»؛

۱۰- «ایجاد هماهنگی و انسجام میان واحدهای ذیربط مناسب‌سازی محیط برای معلولان در شهرداری تهران»؛

- ۱۱- «رفع محدودیت‌ها و موانع حقوقی مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان در شهرداری تهران»؛
- ۱۲- «بازنگری و اصلاح فرآیند نیازسنجی و اولویت‌بندی نیازهای مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان در شهرداری تهران با توجه به اصلاحات ساختاری»؛
- ۱۳- «بازنگری و اصلاح فرآیند تخصیص اعتبار، تأیید انجام کار و هزینه‌های مربوط با توجه به اصلاحات ساختاری»؛
- ۱۴- «انجام هماهنگی‌های بین دستگاه‌های محلی در پیشبرد اجرای برنامه‌ای مشترک مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران از طریق ستاد مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان»؛
- ۱۵- «ارزیابی، رتبه‌بندی و ایجاد بانک اطلاعات پیمانکاران عمرانی شهرداری تهران بر اساس اجرای ضوابط و مقررات مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان»؛
- ۱۶- «بازنگری و تغییر فرم‌های صدور پروانه و پایان‌کار ساختمانی و فرم‌های دستورکار و تحویل کلیه پروژه‌های عمرانی شهرداری تهران با هدف اضافه‌کردن اطلاعات لزوم اجرا و تأیید اجرای ضوابط و مقررات مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان»؛
- ۱۷- «انجام مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان در فرایند مطالعه و شناخت، برنامه‌ریزی، طراحی، بودجه‌ریزی، اجرا، نظارت، کنترل، پایش، اصلاح، ارزیابی عملکرد و رتبه‌بندی، آموزش و اطلاع‌رسانی»؛
- ۱۸- «بازنگری و اصلاح قراردادهای همسان (تیپ) عمرانی با هدف اضافه نمودن لزوم اجرای ضوابط و مقررات مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان»؛
- ۱۹- «تدوین اصول طراحی و اجرای ضوابط و مقررات مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان با استفاده از طرح موضوعی غط‌عظی و مناسب‌سازی شهر تهران برای حرکت جانبازان و معلولان و تجربیات اجرایی»؛
- ۲۰- «تدوین آئین‌نامه‌ها و ضوابط و مقررات تمامی معلولیت‌ها از طریق دستگاه‌های ذیربط و همکاری ستاد مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای معلولان با استفاده از کلیه تجربه‌های ملی و فراملی و شرایط جغرافیایی ویژه محلی»؛
- ج- «اطلاع‌رسانی و آموزش»
- ۲۱- «ارتقاء سطح آگاهی عمومی در خصوص مشکلات، نیازها و ضرورت حضور معلولان در جامعه از طریق رسانه‌های ارتباط جمعی»؛
- ۲۲- «آموزش دانش و روش و تدوین نیازهای آموزشی و اجتماعی معلولان با همکاری انجمن (NGO) معلولان محلات و نواحی، شهرداری‌های نواحی، شورایی‌های محلات و سازمان بهزیستی»؛
- ۲۳- «ارائه آموزش‌های برنامه‌ای و هماهنگ به معلولان و خانواده‌های آنها در خانه‌های فرهنگ محلات و فرهنگسراها توسط شهرداری تهران با همکاری سازمان بهزیستی»؛
- ۲۴- «ارائه آموزش ضمن خدمت مستمر عوامل فنی و اجرایی واحدهای سازمانی مربوط به مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان در شهرداری تهران»؛
- ۲۵- آموزش «طراحی و ساخت فضاها و تجهیزات معلولان» در دوره‌های آموزش عالی رشته‌های مربوط؛
- ۲۶- «گنجاندن موضوع و ویژگی‌های فضاهای مناسب برای معلولان در کتاب‌های درسی دانش آموزان»؛
- ۲۷- «برگزاری مسابقات علمی و هنری در خصوص بهترین طراحی و ساخت فضاهای شهری از حیث رعایت ضوابط و مقررات مناسب‌سازی فضاهای شهری برای معلولان»؛
- ۲۸- تهیه «کتاب راهنمای شهری برای معلولان» به تفکیک انواع معلولیت.

منابع

- ۱- اداره کل برنامه و بودجه شهرداری تهران (۱۳۸۵) اعتبار و هزینه مناسب‌سازی معابر عمومی برای معلولان و جانبازان در شهرداری‌های مناطق شهر تهران در سال‌های ۱۳۷۵ الی ۱۳۸۴.
- ۲- اداره کل تدوین ضوابط و مقررات و صدور پروانه شهرداری تهران (۱۳۸۵) ضوابط و مقررات ساماندهی فضاهای شهری برای معلولین، پاسخ استعلام و ارسال اطلاعات به شماره ۸۰/۸۵/۳۱۲۲۸/۸/۲۷ تاریخ ۱۳۸۵/۸/۲۷.
- ۳- بابائی اهری، مهدی (۱۳۷۲) برنامه اقدام جهانی برای معلولین، انتشارات سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران، چاپ اول.

- ۴- بابائی‌اهری، مهدی (۱۳۷۳) **آیین‌نامه برابری فرصت‌ها برای معلولین (سازمان ملل متحد)**، انتشارات سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران، چاپ اول.
- ۵- بابائی‌اهری، مهدی (۱۳۷۴) **دیدگاه‌هایی درباره ایجاد و گسترش محیط شهری بدون مانع**، انتشارات سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران، چاپ اول.
- ۶- حبیبی، محسن و قائم، گیسو (۱۳۶۷) **فضای شهری و معلولین**، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن، چاپ اول.
- ۷- حبیبی، محسن و قائم، گیسو (۱۳۶۹) **ساختمان‌های عمومی و معلولین**، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن، چاپ اول.
- ۸- حبیبی، محسن و قائم، گیسو (۱۳۷۲) **معلولین و سد معبرهای ساختمانی**، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن، چاپ اول.
- ۹- زندیه، مهدی (۱۳۸۵) **مجموعه چکیده و اصل مقالات همایش ملی مناسب‌سازی محیط شهری برای معلولین**، پژوهشکده مهندسی و علوم پزشکی جانبازان، چاپ اول.
- ۱۰- سازمان بهزیستی استان تهران (۱۳۸۴) **گزارش عملکرد سال ۱۳۸۴ سازمان بهزیستی استان تهران**..
- ۱۱- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی (۱۳۸۲) **قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران**.
- ۱۲- شورای عالی شهرسازی و معماری (۱۳۸۶) **سند اصلی طرح راهبردی- ساختاری (جامع) شهر تهران**..
- ۱۳- شهرداری تهران (۱۳۸۷) **لایحه برنامه پنجساله (۹۲-۱۳۸۷) شهرداری تهران**..
- ۱۴- شهرداری منطقه ۱ شهر تهران (۱۳۸۵) **پاسخ استعلام و ارسال اطلاعات به شماره ۵۰۱/۵۸۲۴۸ تاریخ ۱۳۸۵/۹/۶**
- ۱۵- شهرداری منطقه ۳ شهر تهران (۱۳۸۵) **پاسخ استعلام و ارسال اطلاعات به شماره ۵۰۳/۴۰۹۶۲ تاریخ ۱۳۸۵/۷/۱۹**
- ۱۶- شهرداری منطقه ۷ شهر تهران (۱۳۸۵) **پاسخ استعلام و ارسال اطلاعات به شماره ۵۰۷/۸/۳۹۶۶۴ تاریخ ۱۳۸۵/۷/۱۱**
- ۱۷- شهرداری منطقه ۱۱ شهر تهران (۱۳۸۵) **پاسخ استعلام و ارسال اطلاعات به شماره ۵۱۱/۱۵/۲۱۹۳۱ تاریخ ۱۳۸۵/۸/۲۹**
- ۱۸- شهرداری منطقه ۱۲ شهر تهران (۱۳۸۵) **پاسخ استعلام و ارسال اطلاعات به شماره ۵۱۲/۱/۲۰۷۱۷ تاریخ ۱۳۸۵/۷/۳۰**
- ۱۹- شهرداری منطقه ۱۳ شهر تهران (۱۳۸۵) **پاسخ استعلام و ارسال اطلاعات به شماره ۵۱۳/۲۰/۲۲۸۸۸ تاریخ ۱۳۸۵/۷/۲۵**
- ۲۰- شهرداری منطقه ۱۷ شهر تهران (۱۳۸۵) **پاسخ استعلام و ارسال اطلاعات به شماره ۵۱۷/۳۵۲۶۱ تاریخ ۱۳۸۵/۹/۱۱**
- ۲۱- شهرداری منطقه ۱۹ شهر تهران (۱۳۸۵) **پاسخ استعلام و ارسال اطلاعات به شماره ۵۱۹/۱۴/۳۰۰۸۵ تاریخ ۱۳۸۵/۱۲/۱۶**
- ۲۲- شهرداری منطقه ۲۰ شهر تهران (۱۳۸۵) **پاسخ استعلام و ارسال اطلاعات به شماره ۵۲۰/۱۶/۴۵۰۱۸ تاریخ ۱۳۸۵/۷/۲۵**
- ۲۳- شهرداری منطقه ۲۱ شهر تهران (۱۳۸۵) **پاسخ استعلام و ارسال اطلاعات به شماره ۵۲۱/۶۵/۲۶۳۸۳ تاریخ ۱۳۸۵/۸/۱**
- ۲۴- فرنج، درک و ساورد، هیثر (۱۳۷۱) **فرهنگ مدیریت، ترجمه محمد صائبی**، انتشارات مرکز آموزش مدیریت دولتی، چاپ اول.
- ۲۵- قائم، گیسو (۱۳۷۱) **مسکن و معلولین**، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن، چاپ اول.
- ۲۶- کمانرودی کجوری، موسی (۱۳۸۴) **تحلیل فضایی کاربری‌های زمین در شهر تهران با تأکید بر عملکرد شهرداری از سال ۸۰-۱۳۷۰**، رساله دوره دکتری، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده علوم زمین، گروه جغرافیا.
- ۲۷- مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۳) **قانون جامع حمایت از حقوق معلولان**.
- ۲۸- مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران (۱۳۸۸) **میزان تحقق ضوابط و مقررات مناسب‌سازی محیط برای معلولین در شهر تهران**، گزارش پژوهشی شماره ۲۶۱-۸۸.
- ۲۹- معاونت فنی و عمرانی شهرداری تهران (۱۳۸۵) **گزارش عملکرد ستاد مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران برای جانبازان و معلولان**.